

VU Research Portal

Vergelding of herstel?

Veraart, Wouter

published in

Sancties

2019

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

document license

Article 25fa Dutch Copyright Act

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Veraart, W. (2019). Vergelding of herstel? Een reflectie op de rol van het slachtoffer in de executiefase. *Sancties*, 2019(4), 280-286. Article 2019/60.

https://www.navigator.nl/document/id985b35c961154b9a87ebaab5a2de559b?ctx=WKNL_CSL_138

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

Vergelding of herstel? Een reflectie op de rol van het slachtoffer in de executiefase

Sancties 2019/60

1. Inleiding

“De democratische rechtsstaat is geen rustig bezit, geen huis waarin we onbezorgd kunnen gaan slapen”, heeft Willem Witteveen ooit gezegd.² Hij is ook degene die de rechtsstaat graag met een huis met vele kamers vergeleek.³ Dat is een krachtige metafoor gebleken, want zij duikt nog steeds met regelmaat op in allerlei beleidsstukken. Inmiddels staat de rechtsstaat onder druk. Niet alleen over de grens, in landen als Polen en Hongarije, maar ook bij ons. Waar blijkt dat uit? Ten eerste verkeert de rechtspraak in zwaar weer, onder meer als gevolg van reorganisaties en een structureel gebrek aan financiële middelen.⁴ Ten tweede hebben we, ook al sinds het begin van deze eeuw, te maken met de opkomst van populistische politieke partijen die het met de rechtsstaat en de grondrechten niet nauw nemen, omdat zij voor complexe problemen even simpele als rigoureuze ‘oplossingen’ voorstellen.⁵ In de derde plaats blijkt de rechtsstaat ook bij de klassieke middenpartijen soms een sluitpost van besluitvorming te worden in plaats van een fundamenteel uitgangspunt. Een recent voorbeeld om dat te verduidelijken: de door minister Dekker vorig jaar aangekondigde hervorming van de rechtsbijstand die in de sleutel van efficiëntie en kostenbesparingen staat, doet de vraag rijzen of de toegang tot de onafhankelijke rechter in de toekomst nog wel voor iedereen verzekerd zal zijn.⁶ Kortom, het huis van onze rechtsstaat wordt sinds het begin van deze eeuw getest – en het heeft er alle schijn van dat de grootste test nog moet komen.

2. Het dubbele gezicht van het strafrecht

Het strafrecht is een rechtsgebied dat zich in het hart van onze rechtsstaat bevindt. In het strafrecht spant het erom. Hier gaat het om maatschappelijke veiligheid, om vrijheid en onvrijheid, om justitiële beslissingen die zeer diep in het leven van mensen kunnen ingrijpen. Het is ook een rechtsgebied dat met grote regelmaat onder een maatschappelijk en politiek vergrootglas ligt, in tegenstelling tot, bijvoorbeeld, het privaatrecht. Hoe is het gesteld met ons strafrecht? In dit artikel betoog ik dat ook ons strafrecht onder spanning staat. Om in Witteveens beeldspraak te blijven: als het strafrecht een paleis zou zijn, met een publieke façade of voorkant – de fase van berechting – en een achterkant – de fase van

1 Prof. mr. W.J. (Wouter) Veraart is hoogleraar rechtsfilosofie aan de Vrije Universiteit. Dit artikel is een gereviseerde versie van zijn lezing op het RSJ Congres: Ruimte voor herstel en slachtoffer tijdens detentie: visies, regelgeving, praktijk, Nieuwegein, 4 april 2019.

2 Zie de bijdrage van Witteveen als senator (PvdA) aan het debat over de ‘Staat van de Rechtsstaat’, *Handelingen I* 2013/14, 11 maart 2014, nr. 22, item 5.

3 W.J. Witteveen, ‘De democratische rechtsstaat. Gevestigd verwachtingspatroon en permanente vormgeving’, in: W.J. Witteveen & B.J.M. van Klink, *De sociale rechtsstaat voorbij. Twee ontwerpen voor het huis van de rechtsstaat*, Den Haag: Sdu Uitgevers, 2002, p. 37-48.

4 J.J. Sylvester e.a., *Rapport visitatie gerechten 2018. Goede rechtspraak, sterke rechtsstaat*, Den Haag: Raad voor de Rechtspraak, 2019.

5 Voor concrete voorbeelden, zie W.J. Veraart e.a., *De rechtsstaat, een quick scan: de partijprogramma's voor de verkiezingen 2017 rechtsstatelijk?* Den Haag: Nederlandse Orde van Advocaten, 2017.

6 Zie W.J. Veraart, ‘Minvermogenden moeten óók recht kunnen halen’, *Trouw* 16 januari 2019; M. Westerveld, ‘Is er toekomst voor de sociale advocatuur?’, *Ars Aequi* 2019/3, p. 226-231.

tenuitvoerlegging – dan laat dat paleis de laatste tijd een dubbel gezicht zien. En dat laatste beeld ontleen ik aan het theaterstuk *Electra*, van de Franse schrijver Jean Giraudoux, dat hij in 1937 publiceerde. In dat klassiek-moderne toneelstuk verbaast een pas gearriveerde vreemdeling (Orestes) zich in de eerste scène van de eerste akte over de merkwaardige façade van Agamemnons paleis.⁷ Drie kleine meisjes vertellen hem aanvankelijk dat het paleis een luchtspiegeling is, en bovendien scheef staat. Maar een tuinman corrigeert hen en antwoordt:

“Luister niet naar die leugenaarsters, vreemdeling, de gevel staat wel recht. U wordt misleid doordat de rechtervleugel van het paleis met Gallische stenen is gebouwd, die in bepaalde jaargetijden lekken. De bewoners van de stad zeggen dan dat het paleis huilt. En de linkervleugel bestaat uit Argos-marmer dat, zonder dat iemand weet waarom, soms ineens oplicht, zelfs 's nachts. Ze zeggen dan dat het paleis lacht. En wat er nu gebeurt, is dat het paleis tegelijkertijd lacht en huilt.”⁸

Een paleis waarvan de façade twee gezichten laat zien, dat tegelijk ‘huilt’ en ‘lacht’, levert een onrustig, ambigu beeld op. En als de gevel al dubbelzinnig is, wat zegt dat dan over wat er elders, in de vertrekken en binnenruimtes aan de ‘achterkant’ van het paleis gebeurt? De ambiguïteit van de façade doet twijfelen aan de integriteit van het bouwwerk als geheel en aan waar dit bouwwerk voor staat: het koningshuis van Mycene, waarvan de eerbiedwaardigheid door ernstige interne sores aan het wankelen is geraakt. Toegepast op het strafrecht: als de voorkant van het paleis – de fase van berechting – een dubbel beeld laat zien, hoe is het dan aan de achterkant gesteld, in de executiefase?

3. Het strafproces: twee tegenstrijdige verhalen

Wat bedoel ik met de stelling dat het strafrecht ‘aan de voorkant’ tegenwoordig een dubbel gezicht laat zien? Daarmee wil ik zeggen dat er inmiddels twee verhalen over de functie van het strafproces de ronde doen, die elkaar in de weg zijn gaan zitten. In het eerste verhaal ligt het accent op het voorkomen dat de overheid haar macht misbruikt en mensen zonder vorm van proces gevangenhoudt. Dat verhaal gaat ongeveer als volgt: in een rechtsstaat ben je niet schuldig om wie je bent, maar om wat je hebt gedaan. Je kunt er niet worden veroordeeld voor iets dat nog niet strafbaar was op het moment dat het feit werd begaan. Je hebt er recht op een behoorlijk proces voor een onafhankelijke en onpartijdige rechter. Als verdachte heb je het recht om kennis te nemen van de aanklacht, op bijstand van een advocaat en een tijdige behandeling van je zaak. De verdachte komt verder een zwijgrecht toe en mag niet worden gemarteld. Heel belangrijk is de onschuldpresumptie, het beginsel dat bepaalt dat eenieder voor onschuldig dient te worden gehouden tot het tegendeel is bewezen.⁹

In het tweede verhaal staat niet langer de verdachte maar het slachtoffer in het strafproces centraal. In dit verhaal is de rechtsstaat er primair voor slachtoffers van criminaliteit, voor de bescherming van *hun* rechten, belangen en behoeften. Deze visie werd door minister Dekker in een toespraak op het congres ‘Slachtoffer in het strafproces’ op 21 februari van dit jaar als volgt onder woorden gebracht:

⁷ Agamemnon is dan al vermoord door zijn echtgenote Clytaemnestra en haar minnaar Aegisthus.

⁸ J. Giraudoux, *Électre*. Paris: Librairie Générale Française, 1987, p. 12. Vertaling Willemijn Schretlen.

⁹ Zie T. Bingham, *The Rule of Law*, London: Allen Lane, 2010, p. 96-100; J.H.B. Bemelmans, *Totdat het tegendeel is bewezen. De onschuldpresumptie in rechtshistorisch, theoretisch, internationaalrechtelijk en Nederlands strafprocesrechtelijk perspectief*, Deventer: Wolters Kluwer, 2018.

“Onze rechtsstaat is gestoeld op vertrouwen. Dat regels en afspraken er niet voor niets zijn. En dat ze voor iedereen gelden. Het vertrouwen dat er een overheid is die die regels handhaaft als het nodig is. Die zorgt voor veiligheid en rechtvaardigheid. Én het vertrouwen dat we mensen – slachtoffers – nooit in de kou zullen laten staan. Zonder dit vertrouwen kan onze rechtsstaat niet bestaan. *Daarom zijn slachtofferrechten niet zo maar een bijkomstigheid! Zij zijn niet de aangebouwde bijkeuken of dakkapel van het huis van de rechtsstaat. Nee, zij vormen het fundament waarop het huis is gebouwd!*”¹⁰

Voor de huidige Minister voor Rechtsbescherming vormen slachtofferrechten het *fundament* waarop het huis van de rechtsstaat is gebouwd. In zijn visie op het strafproces hebben slachtoffers en hun rechten het primaat. De rechten van de verdachte blijven in dat kader onbenoemd of worden naar de achtergrond gedrongen. Ook de mens als vrije en gelijke burger, als een verantwoordelijk rechtssubject dat zowel slachtoffer als verdachte van een strafbaar feit zou kunnen zijn, blijft onbenoemd. In Dekkers perspectief bestaan mensen in de rechtsstaat in de eerste plaats als (mogelijke of feitelijke) slachtoffers.

Het is op zijn minst genomen ingewikkeld dat deze twee verhalen tegenwoordig tegelijkertijd worden verteld. Het levert een ambigu beeld op en scheidt onzekerheid over de vraag waar het in het strafproces in rechtsstatelijk opzicht om draait: gaat het primair om de rechtsbescherming van de verdachte – omdat we willen voorkomen dat hij onterecht van zijn vrijheid wordt beroofd – of gaat het in de eerste plaats om de bescherming van de rechten, belangen en behoeftes van slachtoffers? Of gaat het wellicht om nog iets anders, en zouden we de mens als rechtssubject – de burger die zowel slachtoffer als verdachte (wel of niet terecht) kan zijn – niet weer centraal moeten stellen?¹¹

Minister Dekker lijkt het primaat bij de bescherming van de belangen van slachtoffers te willen leggen, zelfs wanneer deze conflicteren met de waarborgen voor een behoorlijk proces. Dat blijkt bijvoorbeeld uit zijn voorstel om de verdachte verplicht aanwezig te laten zijn op het moment dat het slachtoffer zijn spreekrecht uitoefent.¹² De volgende tekst staat al meer dan een jaar op de website van de rijksoverheid te lezen:

“Het is van groot belang dat slachtoffers niet alleen kunnen spreken, maar dat ze ook gehoord worden. *Verdachten moeten worden geconfronteerd met het leed dat zij slachtoffers hebben aangedaan.*”¹³

Voor de minister bestaat er kennelijk geen twijfel dat verdachten de hun ten laste gelegde feiten ook wel zullen hebben begaan: in elk geval houdt hij hen al voor schuldig voordat hun berechting is voltooid. Daarom moeten zij ook alvast publiekelijk worden geconfronteerd met het leed dat zij slachtoffers hebben berokkend – die behandeling bevat al een punitief element. Het recht van de verdachte op een behoorlijk proces, op eerbiediging van het vermoeden van onschuld, wordt in dit voorstel genegeerd omdat slachtoffers daar mogelijk behoefte aan zouden hebben. Dit voorstel past in een verhaal waarin slachtoffer-

10 Toespraak door minister Dekker op het congres ‘Slachtoffer in het strafproces’ te Maarssen op 21 februari 2019. Cursivering WV.

11 Voor een belangwekkende Rawlsiaanse, op het strafrecht toegespitste uitwerking van deze derde benadering, zie A.A. van Dijk, *Strafrechtelijke aansprakelijkheid heroverwogen. Over opzet, schuld, schulduitsluitingsgronden en straf*, Apeldoorn/Antwerpen: Maklu Uitgevers, 2008, p. 128-137.

12 Brief minister Dekker over de meerjarenagenda slachtofferbeleid 2018-2021 van 22 februari 2018, *Kamerstukken II* 2017/18, 33552, 43, p. 3.

13 ‘Verdachte kan slachtoffer niet meer ontlopen in rechtszaal’, nieuwsbericht 22 februari 2018, beschikbaar op <https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2018/02/22/verdachte-kan-slachtoffer-niet-langer-ontlopen-in-rechtszaal> (geraadpleegd 8 april 2019). Cursivering WV.

rechten – en niets anders – het fundament van het huis van de rechtsstaat zouden vormen. In het *andere* verhaal, waarbinnen de waarborgen voor een eerlijk proces de rechtsstatelijke fundamenteën vormen, is dit voorstel van minister Dekker echter onverdedigbaar.¹⁴

4. De tenuitvoerlegging: conflicterende tendensen

Als dit het enigszins verwarrende beeld is dat aan de ‘voorkant’ van het strafrechtelijk paais oprijst, hoe is het dan gesteld met wat er aan de achterzijde, in de gesloten vertrekken en binnenruimtes gebeurt? Ook hier is sprake van tweeledigheid. Aan de ene kant is er al jaren een tendens naar meer vergelding, naar harder en langer straffen,¹⁵ naar verarming van de detentieomgeving,¹⁶ en naar minder ruimte voor gratiëring of voorwaardelijke invrijheidstelling.¹⁷ Aan de andere kant is er sprake van toenemende aandacht voor herstelgericht werken in de tenuitvoerleggingsfase.¹⁸ Bij herstelgerichte projecten en interventies die bijvoorbeeld in detentie kunnen plaatsvinden, is rehabilitatie een belangrijk strafdoel.¹⁹ Deze beide tendensen, die in de richting van méér vergelding en die in de richting van méér ruimte voor toekomstgericht herstel lijken echter uit elkaar te bewegen, als twee deels tegengestelde krachten die op hetzelfde object inwerken en elkaar met regelmaat dus flink in de weg kunnen zitten.

Interessant is dat beide tendensen niet los kunnen worden gezien van de toegenomen aandacht voor slachtoffers in het strafrecht. De verharding van het strafrecht wordt doorgaans gelegitimeerd met een verwijzing naar de behoeften aan vergelding van (veel) slachtoffers.²⁰ Ter illustratie van dit perspectief een enkel voorbeeld. Onder druk van rechtspraak van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens²¹ is in ons land per 1 maart 2017 het Adviescollege Levenslanggestraften ingesteld.²² Dit Adviescollege heeft tot taak te beoordelen of levenslang gedetineerden na 25 jaar detentie mogen starten met activiteiten die

14 Zie in deze zin Raad voor Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming, ‘Advies conceptwetsvoorstel uitbreiding slachtofferrechten’, kenmerk RSJ/101/3072/2018/ML/DN, 22 augustus 2018; Raad voor de Rechtspraak, ‘Advies uitbreiding slachtofferrechten’, 2018/30, 10 september 2018.

15 S. van Wingerden e.a., ‘Ontwikkelingen in de lengte van gevangenisstraffen voor moord en doodslag: een trend naar langere straffen’, *Trema* 2006/8, p. 329-337; J. de Ridder e.a., *Evaluatie Wet Beperking Oplegging Taakstraffen*, Groningen: Pro Facto 2017.

16 S.L.T.J. Ligthart e.a., ‘De Nederlandse detentie-omgeving en het resocialisatiebeginsel. Implicaties van neuropsychologisch onderzoek’, *NJB* 2018/14 (p. 924-930).

17 P. Schuyt, ‘Voorwaardelijke invrijheidstelling: het beeld en de werkelijkheid’, *Sancties* 2019/2 (p. 5-13).

18 P. Nelissen, ‘Gevangenis en herstel: reflecties over nut en noodzaak van een herstelgerichte detentiepraktijk’, *Tijdschrift voor Herstelrecht* 2017/3, p. 11-26.

19 Idem, p. 11. Zie ook EHRM 26 april 2016, 10511/10 (*Murray/Nederland*), r.o. 70: “Criminologists have referred to the various functions traditionally assigned to punishment, including retribution, prevention, protection of the public and rehabilitation. However, in recent years there has been a trend towards placing more emphasis on rehabilitation, as demonstrated notably by the Council of Europe’s legal instruments. While rehabilitation was recognised as a means of preventing recidivism, more recently and more positively it constitutes rather the idea of resocialisation through the fostering of personal responsibility. *This objective is reinforced by the development of the ‘progression principle’: in the course of serving a sentence, a prisoner should move progressively through the prison system thereby moving from the early days of a sentence, when the emphasis may be on punishment and retribution, to the latter stages, when the emphasis should be on preparation for release.*” *Cursivering* WV.

20 Zie bijv. J. de Ridder e.a., *Evaluatie Wet Beperking Oplegging Taakstraffen*, Groningen: Pro Facto 2017, p. 16.

21 W.F. van Hattum, ‘Levenslang “post Vinter”’, *NJB* 2013/29 (p. 1956-1964); W.F. van Hattum, ‘De beleidswijziging levenslange gevangenisstraf: Of: de nieuwe kleren van de Staatssecretaris’, *NJB* 2016/25 (p. 1767-1772); W.F. van Hattum, ‘Van gratie naar herbeoordeling. Over de verkorting van de levenslange gevangenisstraf’, *DD* 2017/25 (p. 239-260).

22 Besluit van de Staatssecretaris van Veiligheid en Justitie van 25 november 2016, houdende de instelling van een Adviescollege levenslanggestraften (Besluit Adviescollege levenslanggestraften), *Stcrt.* 2016, 65356. Het ACL was per 1 juni 2017 operationeel.

op terugkeer in de samenleving zijn gericht, met het oog op eventuele gratiëring in een later stadium. Volgens artikel 4 van het Besluit Adviescollege levenslanggestraften moet het daarbij onder meer het volgende criterium hanteren:

“d) de impact op de slachtoffers en nabestaanden *en in de sleutel daarvan de vergelding.*”

De verwijzing naar het strafdoel vergelding is opmerkelijk, omdat volgens het Europees Hof naarmate de detentie langer voortduurt, om een geloofwaardig perspectief op vrijlating te kunnen bieden, juist rehabilitatie als strafdoel prioriteit dient te krijgen.²³ Inmiddels heeft het Adviescollege haar eerste adviezen uitgebracht, waarin zij onder meer positief adviseert over verlofverlening ten aanzien van een levenslanggestrafte.²⁴ De minister heeft deze adviezen echter niet overgenomen, en voerde daarbij onder andere aan dat hij de belangen van de slachtoffers en nabestaanden “veel zwaarder” weegt dan het Adviescollege.²⁵ Het Adviescollege heeft in reactie hierop “met enige zorg vastgesteld dat het Besluit ACL blijkbaar voor meerdere uitleg vatbaar is.”²⁶

Recentelijk heeft ook het gerechtshof Den Haag zich in een uitspraak in kort geding in opvallend harde bewoordingen uitgelaten over het, met een beroep op de vergeldingsbehoefte van nabestaanden, door de minister negeren van een positief rechterlijk advies over gratiëring van een levenslanggestrafte. Volgens het gerechtshof is de vergeldingsbehoefte “een factor, die in de loop van de tijd vbleekt, juist omdat op die concrete vergeldingsbehoefte geen maat staat”. Ter adstructie volgt onder meer deze overweging:

“De vergelding houdt niet slechts in dat op een bepaald vergrijp een sanctie volgt, en wel ‘ter evening’ van het aangedane onrecht, ter morele genoegdoening, maar zij geeft ook aan dat aan deze reactie een “grens” is. *Vergelding impliceert niet, en mag niet impliceren, een niet aan enige maat gebonden, feitelijk absolute uitsluiting uit de maatschappij van een dader.*”²⁷

Dit hoogoplopende conflict over de rol van het meewegen van de vergeldingsbehoefte van nabestaanden en slachtoffers bij beslissingen rondom de gratiëring van levenslanggestraften illustreert dat een grotere rol voor het slachtoffer in de executiefase – bijvoorbeeld in het kader van beslissingen rond invrijheidstelling of verlof – ertoe kan leiden dat gedetineerden of tbs'ers in hun mogelijkheden om zich op terugkeer in de samenleving voor te bereiden verder zullen worden belemmerd. In uiterste gevallen, zoals bij levenslanggestraften, kan dit ertoe leiden dat zij niet of nauwelijks meer zullen kunnen vrijkomen. Die situatie kan zich met name voordoen wanneer het slachtofferbelang volledig in de sleutel van de vergelding wordt geplaatst en vervolgens heel zwaar wordt meegewogen.

Meer aandacht en ruimte voor slachtoffers in de fase van tenuitvoerlegging kan echter ook in het teken staan van herstel. En in die context heeft het slachtoffer een andere, niet slechts

23 EHRM 9 juli 2013, 66069/09, 130/10 en 3896/10 (*Vinter e.a./Verenigd Koninkrijk*), r.o. 111; EHRM 26 april 2016, 10511/10 (*Murray/Nederland*), r.o. 70; 100-104. De criteria waaraan wordt getoetst, moeten volgens het EHRM bovendien voldoende ‘objectief’ zijn (*Murray*, r.o. 100). Zie op dit punt ook J. Silvis, ‘Levenslang in perspectief gezet: binnen de ruime marges van het EVRM’, in: W.F. van Hattum, C. Brouwer, M.J. Smilde, K.J.J. Waldeck (red.), *Levenslang. Bijdragen aan en naar aanleiding van het Symposium Levenslang, 6 april 2018 te Groningen*, Zutphen: Uitgeverij Paris, 2019, p. 25-34.

24 *Tweejaarbericht Adviescollege Levenslanggestraften*, Arnhem: Adviescollege Levenslanggestraften, 2019, p. 9.

25 Beslissing van 25 september 2018 door de minister voor Rechtsbescherming. Deze beslissing van de minister is in beroep op 9 januari 2019 door de beroepscommissie van de RSJ vernietigd (RSJ R-18/1758/GV, 9 januari 2019).

26 *Tweejaarbericht Adviescollege Levenslanggestraften*, Arnhem: Adviescollege Levenslanggestraften, 2019, p. 9.

27 Uitspraak in kort geding *Staat der Nederlanden/X*, Gerechtshof Den Haag, 6 mei 2019, ECLI:NL:GHDHA:2019:1167. Cursivering WV.

op vergelding gerichte, rol. De herstelgerichte insteek kan tal van vormen hebben – en geen enkele variant is gemakkelijk, vanzelfsprekend, voor iedereen haalbaar of zonder haken en ogen.²⁸ Gemeenschappelijk aan al die varianten is de gedachte dat er, ondanks soms precaire omstandigheden, naar iets wordt toegewerkt dat hoop biedt voor de toekomst en voor zowel slachtoffer als dader handvatten biedt voor persoonlijke transformatie in de omgang met wat er is voorgevallen. Voor het slachtoffer biedt het een mogelijkheid om, bijvoorbeeld door een zinvolle ontmoeting met de dader, zijn slachtofferschap geheel of gedeeltelijk achter zich te laten. Voor de gedetineerde schept het een mogelijkheid om concrete verantwoordelijkheid te nemen voor zijn daden en zich te ontwikkelen tot een wijzer en beter mens. Een herstelgerichte benadering wil niet zeggen dat vergelding, bijvoorbeeld in de vorm van genoegdoening, irrelevant is geworden; wel dat de focus niet meer volledig wordt beheerst door het verleden, maar gaandeweg verschuift naar de toekomst.²⁹

5. Tot besluit: behoefte aan een coherente visie

Wat heb ik tot dusver betoogd? In het kort: zowel aan de ‘voorkant’ als aan de ‘achterkant’ van ons strafrecht is er sprake van tegengestelde tendensen die met elkaar conflicteren. Aan de ‘voorkant’ dreigen slachtofferrechten soms ontoelaatbaar inbreuk te maken op de rechten van de verdachte. Ook aan de ‘achterkant’ kan de sterk toegenomen aandacht voor de belangen van slachtoffers ertoe leiden dat justitiabelen ernstig in hun perspectief op vrijlating³⁰ worden geschaad – het voorbeeld van de situatie van de Nederlandse levenslanggestraften heeft dat hoop ik duidelijk gemaakt. Maar het beeld is niet alleen somber. Er is, tegelijkertijd, ook reden tot enig optimisme. Het paleis huilt én lacht. De toegenomen aandacht voor slachtoffers heeft ook veel goeds gebracht, en niet alleen voor de positie van slachtoffers zelf. Het heeft ons strafrechtelijk systeem op allerlei punten verbeterd en ons denken erover opnieuw in beweging gezet.

En toch blijven die contradicties wringen. Die conflicterende visies en tendensen die elkaar soms lelijk in de weg zitten, waardoor nieuw onrecht kan worden veroorzaakt en ons strafrechtelijk systeem uit zijn voegen dreigt te raken. De vraag is daarom urgent: hoe brengen we coherentie terug in het dominante narratief over ons strafrecht in het licht van alle ontwikkelingen van de laatste vijftig jaar? Nog niet zo heel lang geleden was er een bewindspersoon bij het ministerie die in een genuanceerd betoog tot zo’n geïntegreerde visie leek te komen:

“Slachtoffers van criminaliteit mogen er niet alleen voor staan. Tegelijkertijd dient de overheid in een rechtsstaat de belangen van verdachten en veroordeelden te waarborgen. *Een zorgvuldige strafrechtspleging houdt in dat aan beide belangen recht wordt gedaan. Bovendien is de tegenstelling tussen slachtoffers en daders niet altijd absoluut. Soms waren slachtoffers eerder dader, sommige daders waren ooit slachtoffer en soms is niet duidelijk wie slachtoffer is en wie dader. Dat bevestigt*

28 Voor een overzicht van het herstelrechtelijk aanbod, zie A. van Hoek & G.J. Slump, *Restorative Justice in Europe. Resultaten van het veldwerk*, Amsterdam: Stichting Restorative Justice Nederland, 2013, p. 39-46; voorts S. Zebel e.a., ‘Daders en herstel tijdens detentie: de cursussen Punruimen, SOS en DAPPER’, *Tijdschrift voor Herstelrecht* 2017/3, p. 27-40. Voor kritische kanttekeningen bij herstelrechtelijke uitgangspunten, zie V.C. Geeraets, ‘Herstelrechtelijke ficties’, *RM Themis* 2014/2, p. 72-79.

29 Zie B. van Stokkom, ‘De gunfactor van herstelrecht. Clementie, compassie en de zorg om de dader’, *Tijdschrift voor Herstelrecht* 2018/3, p. 43-44.

30 Het bieden van een geloofwaardig ‘perspectief op vrijlating’ (*prospect of release*) is mensenrechtelijk verankerd en wil overigens niet zeggen dat een justitiabele ook daadwerkelijk hoeft vrij te komen – het kan bijvoorbeeld gaan om iemand die een gevaar voor zijn omgeving blijft vormen. Zie EHRM 9 juli 2013, 66069/09, 130/10 en 3896/10 (*Vinter e.a./Verenigd Koninkrijk*).

*het belang van zorgvuldig handelen van de organisaties in de strafrechtsketen, rekening houdend met belangen van slachtoffers én daders.*³¹

Deze belangwekkende inbreng, waarin perspectieven en –belangen van verdachten, slachtoffers en daders in de strafrechtspleging op waarde worden geschat en de *fixatie* op deze rollen wordt gerelativeerd – die immers in de sociale werkelijkheid fluïde kunnen zijn en waarbij het in alle gevallen blijft gaan om volwaardige rechtssubjecten³² –, is afkomstig van toenmalig staatssecretaris van Veiligheid en Justitie Fred Teeven, in een brief aan de Tweede Kamer over slachtofferbeleid in februari 2013. Juist een dergelijke overkoepelende politieke visie, waarin verdachten, slachtoffers en daders niet tegen elkaar worden uitgespeeld, maar worden opgenomen in een strafvorderlijk kader dat aan alle respectievelijke belangen beoogt recht te doen, wordt in de huidige tijd gemist.

Een ander, op de fase van tenuitvoerlegging toegespitst en uitgewerkt voorbeeld van een geïntegreerde visie biedt het pleidooi van Bas van Stokkom voor ‘fatsoenlijke vergelding’ die steeds voldoende ruimte moet laten voor herstel.³³ Van Stokkom laat mooi zien hoe detentie als ‘een oefening in onverantwoord handelen’ zich maar lastig verhoudt tot ‘herstelwerk’, waarvoor een actieve houding (het ‘op je nemen van een last’) is vereist.³⁴ Er is dus een herbezinning nodig op het leven in detentie als men de ‘herstelverplichting’ een centralere rol zou willen geven, zoals Van Stokkom bepleit. Een ander belangrijk aspect dat hij naar voren brengt is dat het bieden van genoegdoening aan slachtoffers “vanuit ‘publieke redelijkheid’ (mogelijke) bijstelling behoeft”.³⁵ De gedetineerde mag door onredelijke eisen of wensen van slachtoffers of hun omgeving niet in gijzeling worden gehouden. Wat dat aangaat is het verontrustend dat juist die publieke redelijkheid momenteel ook in Nederland onder druk staat.³⁶

Ter afsluiting zou ik het laatste woord aan een slachtoffer willen geven. Een ingezonden brief die in maart 2019 in *Trouw* stond, maakte op mij veel indruk.³⁷ Hij was geschreven door een misbruikslachtoffer en de zin die mij het meest trof was deze: “Door de dader weg te gummen uit onze wereld, doen wij ook zijn slachtoffer(s) tekort”. Deze zin gaat over de *mogelijkheid* van herstel, en hoop, en *ieders* verantwoordelijkheid om de ruimte daarvoor te creëren. Maar die ruimte *kan* slechts bestaan als wij de ruimhartigheid kunnen opbrengen om ons niet volledig van de dader te distantiëren of hem eenvoudigweg uit onze wereld te verwijderen.

31 Brief ‘Slachtofferbeleid’ van de staatssecretaris van Veiligheid en Justitie (Teeven) van 22 februari 2013 (*Kamerstukken II* 2012/13, 33552, 2). Cursivering WV.

32 Zie in gelijke zin W. Veraart, ‘Bescherm het slachtoffer, begin bij de verdachte’, *Justitiële Verkenningen* 2015/5, p. 62-80.

33 B. van Stokkom, ‘Fatsoenlijk vergelden’, *Tijdschrift voor Filosofie* 2016/4, p. 779-780

34 Idem, p. 803. Zie in gelijke zin J.A.A.C. Claessen e.a., ‘Herstelgerichte detentie: kansen en uitdagingen’, *Tijdschrift voor Herstelrecht* 2017/3, p. 7-8.

35 B. van Stokkom, ‘Fatsoenlijk vergelden’, *Tijdschrift voor Filosofie* 2016/4, p. 805.

36 Zie in gelijke zin H.D. Tjeenk Willink, *Groter denken, kleiner doen*, Amsterdam: Uitgeverij Prometheus, 2018.

37 H. Puite, ‘Misbruikslachtoffer is niet gebaat bij wegpoetsen dader’, *Trouw* 12 maart 2019.